

Grand Tour Europa

Olivier Guez bij Meulenhoff:

De verdwijning van Josef Mengele (roman)

Grand Tour Europa (redactie, essays)

meulenhoff.nl

OLIVIER GUEZ

GRAND TOUR EUROPA

Een zelfportret van Europa door hedendaagse
schrijvers, met bijdragen van Jan Brokken,
Lize Spit, Daniel Kehlmann, Fernando Aramburu,
Sofi Oksanen, Jens Christian Grøndahl, Eva
Menasse en vele anderen

Vertaald door Katelijne De Vuyst

MEULENHOFF

Gepubliceerd met steun van het Institut français des Pays-Bas

**INSTITUT
FRANÇAIS NL**

ISBN 978-90-290-9753-6

ISBN 978-94-023-2111-1 (e-book)

NUR 320

Oorspronkelijke titel: *Le grand tour*

Omslagontwerp: © Bloemendaal en Dekkers

Omslagbeeld: © Niday Picture Library / Alamy Stock Photo

Vormgeving binnenwerk: Steven Boland

© 2023 Caroline de Gruyter (Voorwoord)

© 2022 Éditions Grasset & Fasquelle

© 2022 Kapka Kassabova (In het bassin van de dames)

© 2022 Sofi Oksanen, (Het witte schip – op de grens tussen Oost en West). Gepubliceerd met toestemming van Salomonsson Agency

© 2023 Nederlandse vertaling Katelijne De Vuyst en Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

De uitgever heeft ernaar gestreefd alle rechten van derden te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen contact opnemen met Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoud

Voorwoord, Olivier Guez

9

Voorwoord Caroline de Gruyter

17

HOOFDSTUK I / LITTEKENS

27

DUITSLAND: Hohenschönhausen – De gevangenis die niet
bestond. Daniel Kehlmann [29]

FINLAND: Het witte schip – op de grens tussen Oost
en West. Sofi Oksanen [37]

CYPRUS: De rode koffer. Stavros Christodoulou [52]

LITOUWEN: Een verhaal van drie steden.
Tomas Venclova [64]

HOOFDSTUK II / OMZWERVINGEN

85

FRANKRIJK: Een zandloper. Maylis de Kerangal [87]

ZWEDEN: Europa is ook een balkon in Sedriano. Björn Larsson [97]

SLOVENIË: Simpelweg de weide. Brina Svit [110]

LETLAND: Jelgava, nogmaals. Jānis Jonevs [121]

HOOFDSTUK III / GEESTEN

137

POLEN: Adres. Agata Tuszyńska [139]

IERLAND: Voor de zon uit. Colm Tóibín [168]

ROEMENIË: Beukenland. Norman Manea [178]

SLOWAKIJE: Zonnebloemen in het souterrain – Bratislava.

Michal Hvorecký [193]

HOOFDSTUK IV / VLEES

209

SPANJE: Het brood van Europa. Fernando Aramburu [211]

MALTA: De dorpsbewoner van Skorba,

of wat ik Olivier Guez moest toesturen. Immanuel Mifsud [221]

BULGARIJE: In het bassin van de dames. Kapka Kassabova [236]

HOOFDSTUK V / VAKANTIEOORDEN

251

DENEMARKEN: Tussen twee zeeën. Jens Christian Grøndahl [253]

OOSTENRIJK: Verboden voor overvliegende

drones. Eva Menasse [268]

GRIEKENLAND: Terug naar Bassae. Ersi Sotiropoulos [282]

NEDERLAND: Mademoiselle Wilhelmina
est délicieuse... Jan Brokken [291]

HOOFDSTUK VI / WONDEN

315

LUXEMBURG: Het verhaal van het lege graf. Jean Portante [317]

ITALIË: Weemoedige gekken. Rosella Postorino [330]

PORTUGAL: Bij het voorgebergte. Lídia Jorge [346]

KROATIË: De hoog gestegen zee. Olja Savičević [361]

HOOFDSTUK VII / NOSTALGIE

379

HONGARIJE: Stomme versus dove.

László Krasznahorkai [381]

BELGIË: Ding Flof Bips. Lize Spit [394]

ESTLAND: Wisselend licht in de Laboratoriumstraat.

Tiit Aleksejev [404]

TSJECHIË: De laatste Grande Dame. Kateřina Tučková
(met Olivier Guez) [420]

BIOGRAFIE VAN DE AUTEURS

435

‘... Rendez-vous on Champs-Élysées
Leave Paris in the morning on the T.E.E.
Trans-Europe Express...
In Vienna we sit in a late-night café
Straight connection, T.E.E.
Trans-Europe Express...
From station to station
Back to Düsseldorf City...’

Kraftwerk, *Trans-Europe Express*, 1977

Voorwoord

Het is absurd, suïcidaal haast. Sinds de jaren 1950 bouwen we aan een monumentale constructie, maar we vergeten de fundamenten ervan te verstevigen. We bouwen om beurten, zonder de bewoners met elkaar in contact te brengen; we zien het cement over het hoofd, de verstandhouding die ervoor moet zorgen dat we samen kunnen leven en dromen: de cultuur. En we voorzien niet in de middelen om ons te identificeren met het spannende avontuur van de Europese integratie. Alsof we opzettelijk vanaf de zijlijn blijven toekijken.

De wijken van de Europese instellingen in Brussel, Luxemburg en Straatsburg zien er glad, functioneel en luguber uit. Niemand gaat er op zondag wandelen. In de Brusselse Wetstraat werd een beeldhouwwerk opgericht, *Stepping Forward*. Vanaf zijn voetstuk zet een

slapwandelaar een stap in het ijle: bloedstollende symboliek. En onze bankbriefjes... In plaats van het gezicht van Dante, Goethe, Mozart of Victor Hugo, in plaats van Toscaanse of Beierse landschappen of een Griekse tempel heeft men er kunstmatige computerbeelden van bruggen en bogen op gezet. Zijn we dan bang van onszelf, onze geschiedenis, onze identiteit? Of zijn we te lui om die te definiëren en ervoor uit te komen? Een Chinees die een reis maakt in onze contreien zou dat nietemin moeiteloos kunnen doen. Zelfs een Amerikaan uit het Midden-Westen zou erin slagen het Europese erfgoed in grote lijnen te herkennen. Als de toeristen in het zuiden van Europa rondkuieren, kunnen ze met hun eigen ogen de Grieks-Romeinse invloeden vaststellen, of het Saraceense stempel in Andalusië en de Balkan. Overall, van het noorden tot het zuiden en van het oosten tot het westen, kunnen ze kerken en kloosters, kathedralen en basilieken bewonderen. In het jaar 1000 was Europa christelijk en hadden alle Europese vorsten, met uitzondering van de Litouwse heersers, zich tot het christendom bekeerd. Een gids zou vertellen dat Europa tot aan de grote slachtpartijen van de 20ste eeuw het uitverkoren land was van de Joden, en dat het continent vorm heeft gekregen op basis van supranationale ideeën. Hij zou het hebben over de renaissance en het humanisme, over de reformatie, de barok, de verlichting, over de strijd tussen de geestelijke en de wereldlijke macht, over de romantiek en het liberalisme, over het langzame gevecht voor vrouwenemancipatie, over de moderniteit en over de donkere perioden in onze lange geschiedenis, de broederoorlogen, de massamoorden. Europa, kas-

teel van Blauwbaard, achtervolgd door zijn fascistische, communistische en imperialistische misdaden.

Over al die zaken wordt niet gerept in de aanhef van het grondwettelijk verdrag dat sinds zowat vijftien jaar ons leven bepaalt. De staatshoofden hebben maandenlang gekibbeld om tot een laf compromis te komen: geen enkel erfgoed wordt vermeld, alsof wij Europeanen afkomstig zijn van een buitenaardse planeet. Alsof we mensen zijn zonder verleden, alsof het een belediging zou zijn voor de recent geïmmigreerde bevolkingsgroepen, voor de andere beschavingen en werelddelen als we de fragmenten zouden opsommen waaruit onze bonte identiteit is samengesteld. Dat is gevaarlijk. Zo bieden we uiterst rechts al decennialang de kans om onze identiteit in hokjes op te sluiten. Het is een vreselijke puinhoop. Het Europese avontuur kan niet beperkt blijven tot een algoritmisch, door bureaucratische technocraten aangestuurd verspreidingsproject, dat onder supervisie staat van een intergouvernementele, parlementaire superstructuur. Attractiviteit, rigueur, competitiviteit, oké, we leven nu eenmaal niet van de hemelse dauw. Maar we zijn geen werelddeel van robots en kruideniers. We willen geestdrift. Het Europese project heeft bezieling nodig, kleur en vlees: oneffenheden. Al in de jaren 1930 sprak Stefan Zweig de wens uit dat er een culturele pijler zou worden toegevoegd aan Europa's economische en politieke grondvesten, opdat er een samenleving van burgers zou ontstaan die de nationale compartimenteringen overstijgt en zo aan de basis ligt van een collectieve identiteit, een Europa van kunsten en wetenschappen. Verspreiding

van boeken en vertalingen, financiële steun en universitaire uitwisselingsprogramma's volstaan hiertoe niet. Zonder een gemeenschappelijke cultuur en zonder de overdracht van die cultuur vanaf de schoolbanken, zal het Europese bouwwerk niet meer groeien. En zal het uiteindelijk instorten.

Dit boek is een steentje dat aan het bewuste bouwwerk wordt toegevoegd. Het is een bizarre, humanistische, apolitieke bijdrage. In de 18de eeuw ondernamen aristocratische jongeren uit het noorden van Europa een grand tour naar de kusten van de Middellandse Zee. Die bood hun de kans zich te vervolmaken in het onderricht en de kennis van de humane wetenschappen. Onze grand tour is bescheidener van opzet, hij dwaalt door de Europese verbeelding en nodigt de lezer uit in te stappen in een utopische Trans-Europese Express – naar verluidt is de trein weer in de mode. Hij vertelt over lotgevallen, steden en landschappen. Hij voert een onderzoek uit naar het Europa van nu. Vaak brengt hij ons terug in de tijd, we zijn een oud continent. Naar aanleiding van het Franse voorzitterschap van de Europese Unie biedt hij een uniek overzicht van de hedendaagse Europese literatuur, een zelfportret van Europa door zijn beste schrijvers.

Zevenentwintig auteurs, één per lidstaat, evenveel mannen als vrouwen, zijn enthousiast ingegaan op mijn voorstel om deel te nemen aan deze grand tour. Ze behoren tot diverse generaties en achtergronden. Ik heb hun gevraagd iets te vertellen over een plek waar de band van hun land met de Europese cultuur en geschie-

denis aan het licht komt. Dat was hun enige opdracht. Voor het overige waren ze vrij, zowel qua vorm als qua inhoud kregen ze carte blanche.

Ze hebben van de grand tour een forum gemaakt, een piazza van de Europese literatuur. Een creatieve vrijplaats, een plek voor ontmoetingen. In de nieuwe verhalen waaruit de bundel is samengesteld, kruisen de herinneringen, blikken en diverse milieus van een Europa van vlees en bloed elkaar voortdurend. In de traditie van de boeken van W.G. Sebald vormen ze een kosmopolitische bloemlezing tegen de vergetelheid en de verdwijning, tegen de verkramppte, bekrompen tijdgeest, tegen het Amerikaanse en islamitische puritanisme en tegen (nationaal-)populisten van allerlei strekking. Ze heeft maling aan grenzen. Ze schetst een ontroerende kaart van de Europese ziel en geest aan het begin van de jaren 20 van de 21ste eeuw. *Grand Tour Europa* is een momentopname van de zeitgeist van het oude continent.

Toen ik een tiental jaar geleden in Berlijn woonde, ging ik regelmatig langs bij Magda en Imre Kertész. De vader van mijn ex-partner was een Hongaar; zij kende hen goed. Op een keer ging ik met haar mee naar het verjaardagsfeestje van de Nobelprijswinnaar. Hij was al ziek – hij zou in 2016 overlijden – en had moeite met praten. Maar hij had nog altijd heldere, expressieve ogen. Op een bepaald moment kruisten onze blikken elkaar. Ik ben de manier waarop hij keek nooit vergeten. Zijn ogen hadden de aardige onschuld van een kind en de ondeugende ironie van een Midden-Europees schrijver die zich met vallen en opstaan een weg heeft gebaand, dwars door het bochtige bestaan. En

opeens trok er een waas over die ogen, alsof de lucht onverwacht door een onweer werd verduisterd. Hij had toen de blik van een opgejaagd dier. Ik las er de verschrikkelijke angst in van de adolescent die naar Auschwitz werd gedeporteerd, van de jongeman die in het naoorlogse stalinistische Hongarije in de val zat. Die dag besepte ik dat de Europese geest van de 20ste eeuw in de blik van Kertész werd weerspiegeld.

Diezelfde spoken dolen nog steeds rond op de plaatsen die door verschillende auteurs van de bloemlezing werden uitgekozen. Hun soms conflictueuze herinneringen aan de totalitaire regimes van nazi's en communisten waren rond in het hedendaagse Europa. Door de uitroeiing van de Joden werd in het midden en oosten van Europa een reusachtige leegte achtergelaten, waarvan de Poolse, Slowaakse, Roemeense en Oostenrijkse bijdragen getuigen. In de Finse, Duitse en Estische verhalen wordt de ravage van het communisme beschreven en de door Moskou ingerichte systematische absurditeit die vier decennia heeft geduurd. In West-Europa en met name in Frankrijk hebben we de omvang van de culturele genocide die de Sovjets en hun plaatselijke marionetten in die landen, in dat 'gekidnapte Westen' hebben aangericht, compleet verkeerd ingeschat. Ik ben ervan overtuigd dat dit een van de redenen is voor de breuk tussen westen en oosten in de Europese Unie. Europa is met littekens bedekt: die van de slavernij, waar de Portugese schrijfster op wijst, die van het fascisme, waar de Italiaanse over vertelt, die van de door de Maltese auteur betreurde lichamen van de migranten die in de Middellandse Zee zijn verdronken, en die van de twij-

felachtige overgangen die plaatsvonden in de naweeën van 1989.

De schrijvers richten hun blik niet alleen op onze criminele tendensen. In *Grand Tour Europa* wordt ook geleefd, liefgehad en geflaneerd. Zo weet de Zweedse auteur, die geen ‘Europese plek’ in zijn land aantreft, dat Europa het enige continent is waar de grenzen werden afgeschaft. De Franse schrijfster neemt ons mee naar de stranden van de landing in Normandië, de Ierse auteur loopt in het voetspoor van Joyce in Dublin, terwijl de hoofdpersoon uit het Spaanse verhaal met haar zoon bakkerijen bezoekt. De Deen en de Nederlander brengen een bezoek aan de kunstenaarskolonies bij de Noordzee. Anderen verkennen openbare plekken in Europa: het station en de grote markt (de Sloveense schrijfster), het park (de Letse auteur), kuuroorden (de Bulgaarse), badsteden (de Kroatische), archeologische sites (de Griekse) en de cafés, favoriete plekken van George Steiner (zowat iedereen). Uit de Hongaarse, Tsjechische en Belgische bijdragen stijgt de geur van de weemoed op die het hedendaagse Europa ervaart.

Uiteindelijk beantwoordt *Grand Tour Europa* ook aan de definitie die Milan Kundera gaf aan Europa: een maximum aan diversiteit op een minimum aantal – amper een paar honderd – pagina’s.

Terwijl ik de teksten redigeerde, zag ik langzamerhand verbanden ontstaan, zodat ik ervoor heb gekozen de alfabetische orde van de auteurs te vervangen door de thematische ordening die me door hun bijdragen werd ingegeven. Voorts wil ik alle schrijvers die aan deze

bloemlezing hebben meegewerkt van harte danken. Oprechte dank dus aan Lize Spit (België), Kapka Kassabova (Bulgarije), Stavros Christodoulou (Cyprus), Jens Christian Grøndahl (Denemarken), Daniel Kehlmann (Duitsland), Tiit Aleksejev (Estland), Sofi Oksanen (Finland), Maylis de Kerangal (Frankrijk), Ersi Sotiropoulos (Griekenland), László Krasznahorkai (Hongarije), Colm Tóibín (Ierland), Rosella Postorino (Italië), Olja Savičević (Kroatië), Jānis Jonevs (Letland), Tomas Venclova (Litouwen), Jean Portante (Luxemburg), Immanuel Mifsud (Malta), Jan Brokken (Nederland), Eva Menasse (Oostenrijk), Agata Tuszyńska (Polen), Lídia Jorge (Portugal), Norman Manea (Roemenië), Michal Hvorecký (Slowakije), Brina Svit (Slovenië), Fernando Aramburu (Spanje), Kateřina Tučková (Tsjechische Republiek) en Björn Larsson (Zweden).

Dank aan mijn uitgever Éditions Grasset, voor zijn geestdrift en betrokkenheid bij dit avontuur, aan Garence Pineau bij het secretariaat voor Europese Zaken en aan Rima Abdul Malak bij het Voorzitterschap van de Republiek, die zich allebei hebben ingezet om dit project te verwezenlijken. Deze bloemlezing is een superproductie. Zonder de steun van het CNL (en in het bijzonder van zijn voorzitter Régine Hatchondo) en van het ministerie voor Cultuur zou *Grand Tour Europa* nooit van start zijn gegaan. Het siert de Franse instellingen dat ze een project met deze draagwijdte hebben ondersteund.

Olivier Guez,
Rome, november 2021

Grand Tour Europa

Voorwoord Caroline de Gruyter

Als hij de kans kreeg om de Europese eenwording over te doen, zei grondlegger Jean Monnet eens, zou hij niet beginnen met het samenvoegen van de zware oorlogsindustrie van Frankrijk en Duitsland. En ook niet met de interne markt. Nee, ‘als we het over konden doen, dan begon ik met cultuur’.

Het idee voor *Grand Tour Europa*, dit boek waarin zevenentwintig Europese schrijvers – uit elke lidstaat van de Europese Unie één – een plek beschrijven die in hun ogen de essentie van Europa het best weerspiegelt, komt voort vanuit eenzelfde gevoel van spijt dat Jean Monnet destijds ook plaagde: het gevoel dat Europa te veel handel is, te veel ‘koude’ technocratie en regulering, en te weinig menselijkheid en cultuur. Voordat Rusland Oekraïne binnenviel, dachten veel mensen dat.

Sindsdien is er veel veranderd. Nu lezen wij de bijdragen van deze zevenentwintig schrijvers in de wetenschap dat het oorlog is in Oekraïne, en dat Oekraïense soldaten daar vechten voor het recht om bij Europa te horen en niet bij Rusland. Zij vechten, kortom, voor Europese waarden. En voor de Europese culturele identiteit. In zekere zin reflecteren de verhalen exact wat er in Oekraïne – en heel Europa – op het spel staat.

De meeste verhalen gaan recht naar de kern van wat Europa is. Dat komt het sterkst tot uitdrukking in de verhalen van Midden- en Oost-Europese schrijvers: bij hen staat het Europese streven naar verzoening, verdraagzaamheid en acceptatie van pluralisme en diversiteit centraal. Wat zij schrijven is, net als de Europese plekken die zij kiezen om dat te illustreren, getekend door een diepgevoelde afkeer van het totalitaristische communisme en fascisme. Vóór de oorlog in Oekraïne hadden sommige West-Europeanen deze bijdragen misschien als ‘typisch Midden-Europees’ of zelfs ‘anti-Russisch’ gezien. Maar nu deze oorlog woedt, maken juist de verhalen die *niet* uit West-Europa komen het meest helder wat ons uiteindelijk allemaal bindt – van Porto tot Riga, en van Malmö tot Nicosia.

Milan Kundera schreef in het geruchtmakende, gekwelde essay *Un Occident Kidnappé* in 1983 dat Midden-Europa zichzelf cultureel als volledig westers beschouwt, maar dat het door West-Europeanen aan de andere kant van het IJzeren Gordijn steeds meer gezien werd als deel van het oosterse Sovjetblok.* Hij had gelijk. Veel West-Europeanen keken vooral westwaarts. Na de val van de Muur, toen Duitsland werd

herenigd, veranderde dat niet echt. Hoe vaak hebben commentatoren tijdens de crises van de afgelopen jaren niet voorspeld dat de Europese Unie uiteen kon vallen in een westelijk en een oostelijk deel, twee uiteengroeide helften? Dit geluid is compleet verstomd. Als Kundera destijds de verwijdering tussen Oost en West verwoordde, is Vladimir Zelensky degene die de omgekeerde beweging in gang heeft gezet – via Zoom.

Je kunt zeggen dat veel landen in Midden- en Oost-Europa sindsdien eindelijk echt aankomen in de EU, *center stage* soms zelfs. En niet alleen omdat ze dichter bij het slagveld liggen en een belangrijke schakel zijn bij de militaire, financiële en humanitaire assistentie aan Oekraïne. Nee, ook omdat zij, beter dan veel West-Europeanen, kunnen formuleren waar het in Europa werkelijk om draait, wat ons bijeenhoudt en welke waarden wij delen. Zij hebben dat beter onthouden, omdat het hun zo vaak is afgepakt. Zij en hun families hebben, onder de nazi's en later onder de communisten, tot redelijk recentelijk meegemaakt hoe een totalitaire ideologie Europese waarden vertrapelde. Velen van hen zijn zich, meer dan West-Europeanen, acut bewust van het gevaar dat dit opnieuw gebeurt. Zij zijn al die tijd blijven formuleren wat Europese cultuur is, omdat ze domweg de luxe niet hadden om het niet te doen.

Wij, in West-Europa, hadden de luxe om te vergeten wél. De laatste jaren hebben wij amper nog onder woorden gebracht wat Europa is, en wat ons Europeanen bindt. Waarden? 'Nooit meer oorlog?' Allerlei opiniemakers hebben de afgelopen jaren betoogd dat dit passé was, meer iets voor de ouderen onder ons. Je moest niet

eindeloos in het verleden blijven hangen. Wie had de oorlog nog meegemaakt? Nou dan. Je moest jongeren, die daar geen directe herinnering aan hadden, niet lastigvallen met verhalen uit de oude doos, oorlogsverhalen. We moesten die bladzijde juist omslaan en naar de toekomst kijken. Zij bepleitten een *new narrative* voor Europa. Een verhaal dat jongeren wél zou aanspreken. Iets met innovatie, diversiteit. Iets moderns en spannends, dat een pad naar de toekomst kon zijn. Er werden conferenties over gehouden, prijsvragen over uitgeschreven. Maar niets werkte, niets beklifde. Waarom, dat werd op 24 februari 2022 in één klap duidelijk: de *raison d'être* van de Europese integratie is en blijft 'Nooit meer oorlog'. De Europese integratie, hoe je er ook over denkt, is puur een product van twee Wereldoorlogen. *Never again, Plus jamais ça*. Daarom hebben we de interne markt en onze landbouwpolitiek en het Erasmusprogramma. Om geen oorlog meer te voeren.

Een paar jaar geleden lachten velen schamper toen de Griekse Eurocommissaris Margaritis Schinas '*Promoting our Way of Life*' als deel van zijn portfolio kreeg toegewezen. Nu is dat ineens niet grappig meer. De Europese manier van leven stáát onder druk. Dicht bij huis zelfs. Heel dicht. Eén verkeerd afgeschoten raket en de vlam kan zo in NAVO- of EU-gebied in de pan slaan.

Door die oorlog kan heel Europa begrijpen waarom de Poolse Agata Tuszyńska in haar essay voor deze bundel de muur van het joodse getto van Warschau als haar 'Europese adres' kiest. Die muur is 'het traumatische litteken van de stad'. Niet alleen beschrijft zij, nazaat van gettobewoners, hoe die muur destijds werd

opgetrokken en hoe de Joden werden gediscrimineerd, uitgehongerd, weggevoerd en vermoord – tot er niets meer van het getto overbleef en er beton op werd gestort. Ze beschrijft ook het grote zwijgen ná de oorlog, onder de communisten, die weer een andere Nieuwe Wereld propageerden en alles deden om Polen weg te trekken uit Europa. Tot op de dag van vandaag, vertelde een Poolse diplomaat laatst, vragen Russen hem als hij ze ergens op de wereld tegenkomt: ‘Waarom kiezen jullie niet voor ons? Waarom moeten jullie ons niet?’ Leuk of niet, noteert Tuszyńska, ‘we worden gevormd door herinneringen en het verleden’.

Hetzelfde toont de Roemeense auteur Norman Manea aan aan de hand van de Boekovina, die (deels) in Roemenië ligt, en in het Habsburgse Rijk (een soort EU avant la lettre, tot het in 1918 instortte) een van de meest multiculturele en kosmopolitische regio's van Europa was. De Boekovina heeft grote schrijvers en denkers voortgebracht, wier werk nog altijd modern aandoet: Gregor von Rezzori, Aharon Appelfeld, Paul Celan. Die hele cultuur is nu weg. Verdwenen. Grenzen en inwoners zijn verplaatst. Operahuizen en theaters zijn afgebroken. Wat rest, zijn herinneringen. Daar zit een les in. ‘De pijnlijke verbrokkeling van de Boekovina kan worden beschouwd als waarschuwing voor het Europa van vandaag,’ schrijft Manea. Tien jaar geleden hadden sommigen dit misschien pathetisch gevonden. Nu niet meer.

Veel verhalen in deze bundel gaan over Europees cultureel erfgoed. Eva Menasse kiest Hallstadt, een pittoresk stadje in de Oostenrijkse Salzkammergut,

als Europese plek – net als de Boekovina een cultureel kruispunt in de Habsburgse tijd. De Slowaak Michal Hvorecký zoekt naar de verdwenen joodse begraafplaats in Bratislava, de Hongaar László Krasznahorkai beschrijft zijn geboorteplaats waar hij niets en niemand meer herkent. De Let Janis Jonevs zoekt één specifiek graf, van een Frans-Ierse priester, dat ergens in het stationspark moet liggen – of ligt het elders? Tussen de junks en hondenpoep denkt hij het te vinden. Of niet. Idem dito in Litouwen, waar Tomas Venclova de geschiedenis van de drie belangrijkste steden beschrijft en hoe die in de loop der eeuwen zijn veranderd. Er is niet één Europa, en dat zie je in die drie Litouwse steden die door de jaren heen zijn meegesleurd in omwentelingen, veroveringen en grillen van nieuwe overheersers. Waar is het echte Europese verhaal, vraagt hij zich af, of zijn het juist al die laagjes? Ook de Sloveense bijdrage van Brina Svit draait om een stad die er wel is maar eigenlijk ook niet: Nova Gorica, dat een ‘nieuwe’, Joegoslavische kopie moest worden van het Italiaanse Gorizia, dat vanwege de vredesarrangementen na de Tweede Wereldoorlog net aan de andere kant van de grens was beland. Door geldgebrek is Nova Gorica half af. ‘Het centrum, het kloppende hart, is een immense lege plek. Een veld.’

Veel verhalen gaan over cultuur en pijn. Het is nu wederom de pijn, en vooral ook de hernieuwde *angst* voor die pijn, die wij in Europa delen. Ook de bijdragen uit zuidelijk Europa ademen dat, al is de pijn soms een andere. Onder anderen de Franse Maylis de Kerangal en de Italiaanse Rosella Postorino roepen de Tweede Wereld-

oorlog op. De Maltees Immanuel Mifsud kiest de Middellandse Zee, waar te veel migranten verdrinken, als Europese plek. In het verhaal van de Cyprioot Stavros Christodoulou weigert een vrouw te aanvaarden dat haar man bij de Turkse invasie het leven liet. Ze klampt zich haar leven lang vast aan het rode koffertje dat ze in 1974 had gepakt om samen met hem een reis te maken – haar allereerste Europese reis. De Europese plek van de Luxemburger Jean Portante is het lege graf van zijn grootvader, een Italiaan die ooit met windsels om zijn voeten (zijn schoenen wilde hij goed houden voor zijn sollicitatiegesprek) helemaal uit Italië was komen lopen om in de mijnen te werken. Toen die mijn instortte, kregen ze het lichaam niet onder de brokstukken vandaan. Op het meest westelijke punt van Europa, een landtong in de vorm van een uitgestrekte hand, roept de Portugese Lída Jorge de koloniale pijn op.

Er zijn maar weinig luchtige verhalen in dit boek, verhalen zónder pijn. Die komen vooral uit landen waar het Europese erfgoed sinds 1945 amper nog onder druk heeft gestaan. Uit Nederland bijvoorbeeld, waar Jan Brokken schilderachtig beschrijft hoe kunstenaars uit heel Europa in het Volendamse café Spaander neerstreken om daar het unieke Nederlandse licht op doek te vangen, elkaar te ontmoeten en van elkaar te leren. De Spanjaard Fernando Aramburu en de Zweed Björn Larsson kiezen als enigen méérdere Europese plekken, in diverse landen: alleen als je je daar thuis kunt voelen, ben je volgens hen echt Europees. En de Belgische Lize Spit beschrijft waarom zij na de invoering van de euro stopte met postzegels verzamelen. Het was de eerste

keer dat ze zich bewust werd van een supranationale werkelijkheid. Door de euro ‘verloor ik mijn belangstelling voor mijn postzegels, misschien wel omdat ik me nu zelf als onderdeel van een verzameling zag, en dat was voor mij genoeg’.

Als deze bundel één ding laat zien, is het wel dat de Europese cultuur springlevend is. En hoe moeilijker het leven wordt, hoe meer beren er op onze weg komen, hoe dieper dat wordt gevoeld.

Vroeger, in de tijd die we misschien eens zullen omschrijven als ‘de periode tussen de twee Koude Oorlogen’, moest je Europa uit om je enigszins Europees te voelen. Alleen het contrast met de ander, met de niet-Europeaan, kon dat gevoel opwekken. Het was vooral bij terugkeer uit verre regionen in Azië of Afrika, waar je tussen mensen had verkeerd met totaal andere gewoonten, rituelen, opvattingen, smaken en gedragingen, dat je je plotseling even Europees kon voelen. In een museum in Parijs. Als je een supermarkt langs een Italiaanse autostrada binnenliep, waar stukken kaas en ham en salami hoog op tafels lagen opgetast. In een goedgevulde boekwinkel in Amsterdam. Op een Spaans strand waar je zonder bovenstuk kon zwemmen. Eventjes voelde je je vluchtig Europeaan. En dan was het weer weg.

Wat nieuw is, is dat mensen zich nu ook *in* Europa Europees voelen. Jean Monnet had het niet kunnen verzinnen: je hoeft er het continent niet meer voor af. Vanwege de oorlog. Veel Europeanen voelen instinctief wat er hier over de kling wordt gejaagd: mensen die zich deel voelen of willen voelen van de Europese cultuur.